

DİL DEVRİMİ'NİN MELEZ SÖZCÜKLERİ VE “BAĞNAZ” ÜZERİNE

Hatice Şirin

- Türk Dil Kurumununun 12 Temmuz 1932'deki kuruluşu ile başlayan Dil Devrimi sürecinde, Arapça ve Farsça sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma amacıyla Halk Ağzından Söz Derleme çalışmalarına başlanmış; çalışma sonunda ortaya çıkan çok sayıda kelimeden bir kısmı, Arapça veya Farsça sözcüklere karşılık olarak önerilmiştir. Türkçenin modern ve tarihî dönem sözlüklerinden de aynı amaçla yararlanılmıştır. Tarihî ve modern lehçelerden kimi zaman sözcük bütünüyle alınmış kimi zaman da tarihi Türkçeye ait kelime köklerine bu lehçelerdeki ekler getirilerek yeni sözcükler türetilmiştir. Bu konuyla ilgili çok geniş bir literatür bulunmaktadır.

Dil Devrimi sürecinde *bakan* (Ar. *nazır*), *bitki* (Ar. *nebat*), *yetke/yetki* (Ar. *salahiyet*), *içten* (Ar. *samimi*), *deyim* (Ar. *tabir*) gibi doğal yollarla modern Oğuzca biçimler türetilirken Oğuzcadaki ses değişimlerinin dikkate alınmadığı *tüzük* (Ar. *nizamname*), *tüzel* (Ar. *hükmi*) gibi sözcükler de oluşturuldu. Bu dönemde türetilen Türkçenin yapısına uygun öğelerin yanı sıra, yabancı dildeki sözcüklerin anlamlarını içeren Türkçe kelimelerden de yararlanılarak bazı yeni kelimeler türetildi. Bunlardan bir kısmı için Türkçede zaten karşılığı olan sözcükler seçilirken bir kısmı için yepyeni sözcükler ortaya çıktı. Örneğin *aday* kelimesi için Farsçada aslen “nişanlı, sözlü, yavuklu” anlamlı *namzed* (Fa. *nam* “isim” + *zed* “vuran, vurucu”) ve Fransızcadaki “aday” anlamlı *nominé* (< Fr. *nom* “isim”) sözcüklerinden yararlanıldı; böylece Türkçede “isim” anlamlı *ad* ve Türkiye Türkçesinde Dil Devrimi sonrası türetmelerde kullanılan +*Ay* (*düzey*, *dikey*, *birey*, *yüzey* vb.) ekinden *aday* kelimesi türe-

tildi.¹ *Uyak* sözcüğü de aynı yolla ortaya çıktı. 1935'te yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda Arapça *kafiye* karşılığında *ayak* sözcüğü önerilmiş; aynı kılavuzda Arapça *şiar* karşılığında teklif edilen *uyak* sözcüğü, sonradan *kafiye* sözcüğünün yerini almış ve bu sözcük modern Türkçede tutunmuştur. *Kafiye* sözcüğünün Arapça kökünün “peşinden gitmek” anlamına gelmesi ve bu anlamın Türkçe karşılığının *ud-* (< *uy-*) fiili olması, *uyak*'ın türetilmesindeki temel etkidir. Bu tür örnekler çoğaltılabilir.

Türk Dil Devrimi konusunun en büyük otoritelerinden Korkmaz, Türkçeye devrim yolu ile girmiş olan kelimeleri üçe ayırır ve ilk iki maddeye dâhil olanların dilimize en kolay yerleşip sinenler olduğunu söyler: 1. Halk dilinden alınma kelimeler, 2. Anadolu Türkçesinin eski yazılı kaynaklarından alınma kelimeler, 3. Yapma kelimeler. Korkmaz, bu konudaki birçok makalesinde Türkçenin türetme gücünden yararlanılarak yapılmış olan ve üzerinde en çok duyarlık göstermemiz gerekenlerin üçüncü maddeye giren türetmeler olduğunu belirterek Türkçenin doğal akışına ve kurallarına uygun kelimeler türetmenin önemini vurgular (1973: 110-111).

Başkan, sözcük ve terim türetme yollarını biraz daha karmaşık bir biçimde şöyle sınıflandırır: 1. Batılı yabancı terimleri karşılama (a. yakıştırma işlemi ile, b. çevirme işlemi ile, c. kavram aktarma işlemi ile). 2. Eski sözcükleri canlandırma (a. olduğu gibi alarak, b. yeni anlamlar yükleyerek). 3. Yeni sözcükler türetme (a. karma yoluyla, b. uydurma yoluyla c. benzetme yoluyla d. birleştirme yoluyla) (1973-74: 177).

Başkan'ın sınıflandırmasındaki son madde, dil bilim kitaplarında *blends*, *portmanteau words*², *telescope words*, *hybrid-words*, *fusion words*, *amalgamated words*, *Wortmischung*, *Wortziehung* gibi terimlerle ifade edilen *melez* sözcükleri kapsar. Bu sözcükler, *biçimbirimsel kıymık* (*morphemic splinter*) olarak da adlandırılan iki *yarı / sözde biçim birimin* (*quasi morpheme*) birleşmesi ya da kaynaşmasıyla oluşur. Bu tür sözcüklerin en önemli özelliklerinden biri, bazen bir heceye bazen de bir sese indirgenebilen biçimbirimleri bulmanın zorluğudur. Bunları aramak çoğu zaman beyhude bir çabayla sonuçlanmaktadır (Lavrova, 2010: 11).

Çoğu zaman politik kaygılarla dile getirilmeyen, dile getirildiğinde ise öznel eleştirilerle zikredilen *melez* türetmeler, Türkçede de bulunmaktadır. Özellikle de Türk Dil Devrimi sürecinde kullanıma sunulan halk dilinden alınma kelimelerle Türkçenin yazılı kaynaklarından alınma kelimele-

1 Bu ekle oluşturulan başka örnekler için bk. Lewis, 1999: 96-97

2 Bu terim, *Alice Harikalar Diyarında*'nın yazarı Lewis Carroll'ın *Through the Looking-Glass* (1871) adlı fantastik öyküsünde türettiği “melez sözcükler”e verdiği adlandırmaya dayanır.

rin dışında kalan ve *karma*, *uydurma* gibi sözlerle ifade edilen ögeler, bu kapsama girer. Bunlardan en bilinenleri Türkçe *oku-* fiilinden türetilmek istenen ama Fransızca *école* (*ekol*) sözcüğünden de esinlenilerek oluşturulan *okul*;³ Çağatayca *ige / ege* “sahip” ve *+mAn* ekinden türetilmiş gibi görünen, ama Fransızca *hégémon*’dan ilham alındığı açık olan *egemen* sözcükleridir.⁴ Bunların yanına *somut*, *soyut* sözcüklerini de ekleyebiliriz. Bunlardan ilki Türkçede, Çağataycadan itibaren görülen “yekpare” anlam-
lı *som* adından; ikincisi Eski Türkçede “derisini yüzmek, kabuğunu çıkarmak; soygun yapmak; giysilerini çıkarmak” anlamı taşıyan *soy-* fiilinden *-t* ekiyle türetilmiş görünüyor.⁵ Oysa Türkçede eskiden beri var olan fiilden isim yapma eki *-t*’ye karşılık, isimden isim yapma eki *+t*’nin olmaması bu kelimelere de melez gözüyle bakmamıza yol açmalıdır. Korkmaz, 2003’te “Addan Ad Türeten Ekler” başlığı altındaki *+(I)t / +(U)t* ekinin örnekleri arasında sadece altı kelime vardır: *yaşıt*, *eşit*, *boyut*, *karşıt*, *çiğit* ve *dikit*. Bunlardan *eşit*, *dikit* ve *boyut* 1934’ten sonra dilde görülen yeni türetmelerdir. *Boyutun*, Türkçede ölçü de bildiren *boy* sözcüğünden yola çıkılarak, Arapça *bu’d* “uzaklık, aralık” kelimesinden esinlenilip türetildiği açıktır.⁶ *Çiğit*’in kökeni sorunludur. Doerfer’e göre İran dillerinden alıntıdır (1993: 41). *DLT*’de geçen eski bir kelime olan *karşıt* ise *karşı* adından ziyade *karış-* fiilinden türemiş olabilir. Dolayısıyla *somut* sözcüğünde Fransızca *concret*; *soyut* sözcüğünde ise yine Fransızca *abstrait* sözcüklerinin son sesinden, hatta *soyutun* Arapça karşılığı *mücerredin* Türkçeleşmiş *mücerret* biçiminin son sesinden etkilenilmiş olması yüksek bir olasılıktır.

Melez türetmelerde sadece Batı dillerinin, özellikle Fransızcanın verileri kullanılmamıştır. Bu dönemde Moğolca verilerden de yararlanılarak bazı melez sözcükler türetilmiştir. Dil Devrimi’nin kazandırdığı ögelerden biri olan *sayıştay* sözcüğü, Türkçe *say-* fiilinin işteş gövdesi *sayış-* ve Moğolca *-tai* ekiyle oluşturulmuş melez bir türetmedir (Janhunen, 2003: 417). Bu türetmede, ilk kez *Moğolların Gizli Tarihi*’nde kaydı bulunan Moğolca *kurultay* sözcüğünün etkisini vurgulamak gerek. Günümüzde kullanılan *yar-
gıtay*, *daniştay* ve kullanılmayan *kamutay* (“Türkiye Büyük Millet Meclisi”) sözcükleri de aynı yöntemle türetilmişlerdir. Ataç, *akademi* karşılığında

3 Eski Türkçede *tükel* “bütün” (< *tüke-*) sözcüğünde görülen *-l* eki, Eski Türkçe döneminde bile işlek değildi. Korkmaz, Cumhuriyet Dönemi’nde *kurul*, *koşul* gibi sözcükler türetilirken bu ekten yararlanıldığını dile getirir ancak *okul* sözcüğüne değinmez (2003: 88). Dil Devrimi yıllarında isim kökenli sözcüklerde de eklenerek *tekil*, *özügöl*, *çoğul*, *buzul*, *ardıl* gibi sözcüklerin türetilmesinde kullanılan *addan* ad yapım eki *-l*, Modern Türkçede ölü bir ektir. *Okul* sözcüğünün türetilmesi hakkındaki müzakereler için bk. Lewis, 1999: 117-119.

4 Tietze’ye göre Eski Yunanca *hégemon* kelimesinden ilham alınarak türetilmiştir (2002: 693).

5 *Somut*, N. Ataç tarafından türetilmiş bir sözcüktür (Lewis, 1999: 98).

6 Aksan’a göre bu sözcüğün Arapça *bu’da* ilgisi yoktur (1976: 25-6).

aynı ekten türettiği *bilimtay* sözcüğünü kullanmış ancak bu söz de benimsememiştir (Lewis, 1999: 106). Bu tür türetmelere *andaç*, *andıç*, *başbuğ* sözcüklerini de eklemek mümkün. İlk iki sözcüğün *an-* eylemiyle ilişkisi açık olsa da ikinci öğeleri için (*-daç*, *-dıç*) kesin bir yargıda bulunmak çok zordur. *Başbuğ* ise bazı kaynaklarda Türkçe-Bulgarca melez bir kelime olarak (Hill 1967: IX) gösterilmektedir. Bu bilgi, Cl. Huart'ın *Encyclopaedia of Islam*'da (1913-1936) yazdığı *baş* maddesinde de aynıdır: (“*Bāsh bogh* (a Turco-Bulgarian hybrid word) head of an army, commander in-chief; more rarely commander of a fleet; sometimes the captain of a galley”). (http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-1/bash-SIM_1366)

***

Türk Dil Devrimi sürecinde Arapça *mutaassıp* sözcüğünün karşılığı olarak oluşturulan *bağnaz* da melez bir sözcüktür. Sözcüğün ilk kez hangi tarihte ve nerede kullanıldığını bilmiyoruz. Bunun en önemli nedeni, Türkçenin tüm sözcüklerinin yer aldığı bir köken bilimi sözlüğünün yıllardan beri teşebbüs hâlinde kalıp henüz hazırlanmamış olmasıdır.⁷ *Bağnaz*; Nişanyan'ın belirlemesine göre ilk defa, 1935'te *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda kaydedilmiştir. Nişanyan, Türkçede olmayan hayali bir fiil köküyle (*bağ-*) ilişkilendirerek Eski Türkçe *bağ* sözcüğüne gönderme yapmış ve “muhtemelen TTü. *kurnaz* sözcüğünden analogi yoluyla” türetildiğini ifade etmiştir. *Bağnaz* sözcüğü, Gülensoy'un *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde yoktur.

Tietze; sözcüğün anlamını (“*mutaassıp*, dar kafalı”) verdikten sonra, 1935 senesinden sonra ortaya çıkan bir kelime olduğunu ve Almanca *Banause* “zevkiselim sahibi olmayan kimse”den Türkçeye geçmiş olabileceğini kaydeder. Almanca kelimenin Eski Yunanca βάνουσος (*banausos*) “esnaf adam; aşağı tabakadan kimse; ümmi, cahil'den (asıl manası “ateşle, ocakla çalışan”) alındığını ve aşağı yukarı 1800 senesinde yayılmaya başladığını belirtir (2002: 262).⁸ Tietze, bu bilgilerin ardından sıfat eki *-az* kaydıyla *alağaz* sözcüğüne gönderme yapar. Türkiye Türkçesi ağızlarına ait bir sözcük olan *alağaz* maddesinde de sözcüğün “geveze, boşboğaz” anlamını

7 Kişisel denemelerle yazılan sözlüklerin değerleri elbette yadsınamaz ancak Türk dilinin kapsamlı bir köken bilgisi sözlüğünün hazırlanışıyla ilgili olarak henüz emekleme aşamasına bile gelinebilmesi, Türk dili ve kültürü açısından son derece vahim bir durumdur.

8 Almanca kelimenin yayılmaya başladığı tarih, F. Kluge'nin 1883'te yayımladığı *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* referansıyla not edilmiştir. Bu parantez içi bilgi, Almanca köken bilgisi sözlüğünün günümüzden neredeyse 150 yıl önce hazırlanmış olduğu gerçeğinin yanı sıra, hâlen güvenilir biçimde başvurulabilir bir kaynak olduğunu da gösterir.

belirtip köken olarak aynı anlamlı Yunanca λογος'tan Türkçeye geçtiğini kaydeder. Ardından da şu bilgileri verir: “Bu kelime, bize enterasan bir müşahadededen bahsetmeye fırsat veriyor: “Etymon olarak bize gösterilen kelime, Eski Yunanca λογος'tan (*logos*) “söz”den bir kimsenin âdetini, huyunu, karakterini ifade eden vurgulu *-as* ekiyle (Yun.dan alınmış Tk. kelimelerde sondaki /s/ ekseriya /z/ye döner) yapılmış bir sıfat veya isimdir.”

Tietze, *Derleme Sözlüğü*'nde bulunan ve sözlüğüne aldığı buna benzer bazı kelimelerin listesini verir ve bunların bir kısmının doğrudan Yunancadan gelme olasılığını dile getirir. Olasılık dâhilindeki sözcüklerden birinin *bağnaz* olduğunu yazar. Ancak Tietze, bu kelimelerin Türkçe kökenli olabileceklerini de söyler ve çoğunun etimolojisinin meçhul olduğunu belirtir. Tietze'nin listesindeki *tıknaz ve çömez*, kendisinin de belirttiği gibi kökeni tartışmalı olan sözcükler olup Türkçe *tıkın-* ve *çöm-* fiilleriyle ilişkili melez sözcükler olabilirler (2002: 139; 262; 607; 534-535).

J. Deny; *boğaz, burunaz, tıknaz, palaz, kuduz, topuz, deniz, pürüz, ikiz* vd. sözcükleri, sınırlı sayıda sözcükte görülen ekler kaydıyla ve görevinden bahsetmeden *-Az, -iz* eki altında zikreder (2012: 528). Bu sözcükler arasında *bağnaz*'ın bulunmamasının nedeni; Deny'nin kitabını (*Grammaire de la Langue Turque*) yayımladığı dönemde (1921), bu sözün henüz türetilmiş olmamasıdır. Deny'nin listesindeki sözcükler arasında morfolojik yönden çok karanlık olanlar vardır ve çoğu ayrı bir incelemenin konusudur. Kaldı ki bir kısmı fiil bir kısmı da ad kökenlidir.

İlk defa *Ana Hatlarıyla Türk Grameri* adıyla 1940'ta yayımlanan Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* adlı eserinde *-nez* ekli sıfatlar arasında zikredilen *tıknaz, kurnaz* vd. örnekler içinde *bağnaz* sözcüğü yoktur (2000: 273). Korkmaz, Banguoğlu tarafından verilen sözcüklerin “yapılarından anlaşıldığı üzere *-z*'li türetmeler olduğunu” ifade eder ve bu cümlesini fiillerden ad türeten *-(A)z* eki altında kurar. *-(A)z* ekinin bugün işlekliliğini kaybetmiş çok eski bir türetme eki olduğunu, Türkiye Türkçesine kadar gelebilmiş örneklerde ek ve kökün iyiden iyiye kaynaşmış olduğundan varlığını kaybettiğini belirtir (2003: 109). *Bağnaz*, Korkmaz'ın örnekleri arasında da yoktur.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'te *bağnaz*'ın sadece açıklaması yapılır, kökenine dair bilgi verilmez.

Aktaş “Türkçede Almanca Kaynaklı Kelimeler” adlı çalışmasında, Kubbealtı Vakfı tarafından yayımlanan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'e dayanarak *bağnaz* sözcüğünün, Almanca *Banausedan* alıntılandığını kaydeder (2007: 2). İlk baskısı 2005'te yapılan *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*

lük'te, *bağnaz* hakkında şu açıklamalar yapılır: “sıf. ve i. (*Bağ* kökünden türetilmiş olabilir, ancak eki açıklanamamaktadır) [Tietze, 1935 yılında ortaya çıkan kelimenin Almanca *Banause* “zevkiselim sâhibi olmayan kimse”den Türkçe’ye geçmiş olabileceğini söylemektedir] yeni. Mutaassıp, fanatik”.

2006’da yayımlanan *Ötüken Türkçe Sözlük*'te *bağnaz*, “[Alm. *banause* / E. Yun. *banausos* (ümme, cahil)]. sf. Bir düşünceye aşırı derecede ve körü körüne bağlanan ve bunun dışındaki fikirleri reddeden; tutucu; mutaassıp (1935)” olarak tarif edilir.

Kubbealtı Lugati ve *Ötüken Türkçe Sözlük*'ün yazarlarının Nişanyan Sözlüğü ve Tietze Sözlüğü'nden yararlandıkları açıktır. TDK *Türkçe Sözlük*'ün yazarlarının ise kelimenin Türkçe kökenli bir sözcükten türetildiğini düşünerek köken açıklaması yapmadıkları anlaşılmaktadır.

***

Yukarıda, Türk Dil Devrimi sırasında önerilen yeni sözcükler arasında *melez* türetmeler olduğunu yazmıştık. *Bağnaz* da bunlardan biridir. Sözcük, Arapça *mutaassıp*ın karşılığı olarak türetilirken aynı zamanda Arapça sözcüğün kök anlamından yararlanılmıştır. *Mutaassıp*'ın kökü olan *a'saba*'nın fiil anlamları “bağlamak, bağ yapmak; sarmak, dolamak; sarılarak tırmanmak; sıkıca bağlanmak; sıkı tutunmak; ısrar etmek, inatçılık etmek; fanatikçe sarılmak”, isim anlamı ise “sinir”dir (Wehr 1958: 553). *Taassup* da “bir inanişaya veya ideolojiye sıkıca sarılmak” olduğundan sözcüğün anlamında “fanatik” metaforu gerçekleşmiştir. Dil Devrimi sırasında Arapça kökün Türkçede eş veya yakın anlam içeren karşılığı aranırken *bağ* sözcüğü akla gelmiş olmalıdır. Almanca *banause* sözcüğünün içerdiği anlam ve Türkçe *bağ* ile Almanca sözcüğün ilk hecesindeki ses benzerliği, *bağnaz* sözcüğünün türetilmesinde muhtemelen etkili olmuştur.

Almanca'nın etimoloji sözlüğünün çevrim içi sürümü *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*'de *Banause* şöyle açıklanır: *Banause* m. ‘Mensch ohne Verständnis für geistige und künstlerische Dinge, ohne feinen Lebensstil’. 1796 durch F. L. zu Stolberg aus griech. *bánausos* (*βάνανσος*) ‘Handwerker, Spießbürger’, als Adjektiv ‘gemein, niedrig’, in einer Übersetzung von Platons *Symposion* zusammen mit *banausisch* Adj. ‘in der Art eines Banausen’ entlehnt; beide Wörter in der heutigen Bedeutung seit Anfang des 19. Jhs. gebräuchlich. “*Banause* (eril): Manevi ve sanatsal faaliyetlerden bihaber olan, kaba yaşam tarzına sahip olan insan. 1796’da F. L. Stolberg tarafından çevrilen Platon’un *Symposion*’unda geçen Yunanca *banausos* ‘zanaatkâr, dar kafalı’, [sıfat olarak ‘sıradan, bayağı’], *banausisch* (sıf.) ‘cahil

ve zevksiz tarzda' şeklinde alıntılanmıştır. Her iki kelime de bugünkü anlamlarıyla 19. yüzyılın başından bu yana kullanılmaktadır." (<http://www.dwds.de/?view=1&qu=banause>) Sözcüğün sıfat biçimi İngilizceye de bir felsefe terimi olarak geçmiştir: *Banausic* (Gr. *banausos*) Vulgar; illiberal; applied particularly to arts, sciences, or occupations that deform the body or the mind. "Kaba, görgüsüz; bağnaz; özellikle bedeni veya zihni biçimsizleştiren sanat, bilim vb. uğraşlar için kullanılır." (<http://www.ditext.com/runes/b.html>)

Türk Dil Devrimi'nin uygulandığı yıllar, Türkiye'de üniversite reformunun da gerçekleştiği yıllardır ve 2252 sayılı kanunla 1933 yılında çıkarılan bu reformla Almanya'dan Türkiye'ye birçok akademisyen getirilmiştir. Türkiye'den de Almanya'ya yükseköğrenim için gidenlerin iyi derecede Almanca bilgisiyle yurda döndükleri ve Nazi Almanya'sı döneminin tüm dünyayı siyasal ve kültürel yönlerden etkilediği bu dönemde (1930'lu yıllar), Almancadan Türkçeye *apararat, gestapo, zeplin, general, hinterland, dekan, doçent, otoban, laborant, laytmotif, preparat* vs. birçok sözcük geçmiştir (Aktaş 2007: 2-5). Türk Dili Tedkik Cemiyetinde Türk dilini sadeleştirme ve Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar bulma komitesinde görev yapan isimlerin birçoğunun Fransızca ve Almancayı bildiğini de dikkate alırsak *bağnaz* sözcüğünün ortaya çıkışındaki Almanca sözcüğün etkisi daha anlamlı hâle gelebilir. Dolayısıyla *bağnazın*, Türkçe *bağ* ve Almanca *Banause* sözcüklerinin birleştirilmesiyle elde edilmiş melez bir sözcük olma ihtimali çok yüksektir.

***

Sonuç olarak Türkçenin "tam teşekküllü" bir köken bilgisi sözlüğü şayet bir gün yazılabilirse sonuca bağlanması en güç, en çetrefil sözcükler arasına melez sözcüklerin gireceğine kesin gözüyle bakmamız gerek. Bunlar arasında sadece Dil Devrimi sırasında türetilmiş olanlar değil, Türkçenin her dönemine ait türetmeler bulunabileceğini hesaba katmalıyız. Öyle ki Dil Devrimi dönemine ait türetmelerde kökenlerin saptanması, diğer dönemlere göre nispeten daha kolay olacaktır. Zira *tanrıça, terim, imge, simge, önder, örgüt* gibi söz konusu dönemde oluşturulan birçok sözcüğün yapısı çözülebilir hâdedir. Bunlardan *tanrıçanın* Tü. *tanrı* + (Sırpça *kraliçe* ve Slavca *imparatoriçeden* esinle) +(i)çA ekiyle türetildiği bilinmektedir (Lewis, 1999: 95; Tietze, 2009: 393). *Terim* sözcüğü, her ne kadar Türkçe *ter-* "derlemek, toplamak" fiilinden +*m* ekiyle türetilmiş bir kelime gibi görünse de Fransızca *terme*'nin de etki ve çağrışımını göz ardı etmek olası değildir (Başkan, 1973-74: 177). *İmge*, Türkçe *im* "işaret" ve +*gA* ekiyle türetilmiştir (Gülensoy, 2007: 433) ancak bu türetimde Fransızca *image*

sözcüğünden esinlenildiği bilinmektedir. *Simge*, Fransızca *symbol*ün ilk hecesiyle Türkçe +gA ekinden türetilmiş tam bir melez kelimedir. *Önderin* Türkçe *önde-* “çağırma” -r ekiyle türetilmiş bir sözcük olduğu varsayılrsa da (Gülensoy, 2007: 664) bu türetmede Fransızca *leader* sözcüğünün son hecesinin etkisi açıkça görülmektedir (Türkçe *ön* +Fr. *der*). *Örgüt*, *ör-* fiilinden -gUt ekiyle yapılmış bir ad olarak düşünülse de (Gülensoy, 2007: 433) Lewis, *örgüt* kelimesinin Türkçe *örgü* ve Türkçeye 19. yüzyılda Fransızca’dan geçen *organe* “sistem; örgüt” sözcüklerinden türetilen bir melez öge olduğunu yazar (1999: 99).

Türkçenin bugüne kadar hazırlanmış etimoloji sözlükleri, Dil Devrimi döneminde türetilen sözcüklere genellikle değinmeden geçmiştir. Hatta Tietze bu konuda şöyle bir not yazmıştır: “Bir mütehasıslar grubu tarafından teklif, münakaşa ve ilan edilen ve bizce etimolojisi anlaşılmayan neologisma’yı eserimize almamayı prensip edinmiştik. Onların kaynağını, intisap veya teşekkül sebebini açıklamak, o grubun mensuplarına düşer fakat mahiyetleri belli olanları ve bulunuşlarının sebebine dair acizane bir tahminimiz olanları, bu prensip kararından hariç tuttuk.” (2002: 175) Oysa köken bilgisi sözlüklerinde; dilde kullanılan her kelime madde başı olarak yer almalı ve etimolojik açıklaması yapılamıyor olsa bile o sözcüğün dilde hangi dönemden beri kullanıldığı kaydedilmeli ve ilgili madde edebî, akademik veya yazılı basından bir cümleyle örneklendirilmelidir.

Dilin konuşurları tarafından benimsenmiş bu sözcükleri *uyduruk*, *nesebi gayr-i sahih*, *tasfiyecilik kelimesi* vb. şekillerde adlandırıp onlara öfkeli bir tutumla bakmanın, savaş açmanın veya onları görmezden gelmenin, yok saymanın herhangi bir yarar sağlayacağını düşünmek yerine *problem / sorun* addedilen bu kelimelerle yüzleşmek, bilimsel açıdan daha sağlıklı sonuçlar doğurabilir. Kaldı ki Dil Devrimi sürecinde türetilen kelimeleri reddeden tavrın faillerinin Arapça ve Farsçada bulunmayan ama Osmanlı Türkçesi döneminde türetilen *katbekat*, *enva-i çeşit*, *gidişat*, *variyetli*, *ayrıyeten*, *salahiyyet*, *nezaket*, *felaket* vd.⁹ bir çok kelimeye de aynı tutumu sergilemeleri gerekir. Bugün Macarcada “model, örnek” anlamına gelen *mintá* sözcüğünün Macar Dil Devrimi sürecinde, basımevinde dizgi hatası sonucu dile girdiği bilinmektedir (Eckmann, 1947: 19); ancak kelimenin Macarlar tarafından kısa zamanda benimsenmesi ve hâlen kullanımının sürmesi, Macar dilcilerin *mintá* ile veya diğer türetme sözcüklerle ilgili herhangi bir sıkıntı yaşamalarına sebep olmamıştır. Dünya dillerinde yeni türetilen veya “uydurulan” sözcüklerin, ilgili dillerin köken bilimi sözlüklerinde yerlerini aldıklarını da unutmamak gerek.

9 Ayrıntı için bk. Ediskun, 1960: 134; Levend, 1965: 2.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1976), *Tartışılan Sözcükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, A. (2007), “Türkçede Almanca Kaynaklı Kelimeler”, *Türk Dili*, 6/2007, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 522-528.
- Banguoğlu, T. (2000), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başkan, Ö. (1973), “Terimlerde özleşme sorunu”, *TDAY- Belleten*, 1973-74, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 173-184.
- Çağbayır, Y. (2006), *Orhon Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı. Ötügen Türkçe Sözlük*. (http://www.otukensozluk.com/AnaSayfa.aspx?e=N1URN/wzIU0Ur5W5wCPwCM8zc1s13vOlZfKx29kuLt4_x7F_)
- Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache* (<http://www.dwds.de/?qu=banause>).
- Deny, J. (2012), *Türk Dilbilgisi*, (Hazırlayan: A. Benzer), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Dîvânu Lugâti-t-Türk I-IV. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (Haz.: A. B. Ercilasun - Z. Akkoyunlu) Ankara 2014: TDK Yayınları, 141-156.
- Eckmann, J. (1947), “Macar Dil Devrimi”, *Türk Dili-Belleten*, III. Seri, Sayı: 12-13, İstanbul, 11-31.
- Ediskun, H. (1960), “Dilde uydurmacılık”, *Türk Dili*, C 10, S 111, 134-137.
- Runes, D. D. (1942), *Dictionary of Philosophy* (<http://www.ditext.com/runes/b.html>).
- Doerfer, G. (1993), “Chaladschica extragottingensia”, *Central Asiatic Journal*, Vol. 37, No. 1/2, 33-81.
- Gülensoy, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hill, R. L. (1967), *A Biographical Dictionary of the Sudan*, Oxford: Clarendon Press.
- Janhunen, J. (2003), *The Mongolic Languages*, London and New York: Routledge.
- Korkmaz, Z. (1973), *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1973.
- _____ (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kubbealtı Lugati* (<http://kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=bağnaz&mi=0>).
- Lavrova, N. (2010), *Word-Building Strategies in Modern English: Contamination Decrypted*, GRIN Verlag.
- Levend, A. S. (1965), “Uydurma nedir? Uydurmacılık niye derler?”, *Türk Dili*, C 15, S 169, 1-4.
- Lewis, G. L. (1999), *Turkish Language Reform: A Catastrophic Reform*, Oxford University Press.
- Nişanyan, S., *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* (<http://www.nisanyansozluk.com>).
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul 1935: TDAK.
- Tietze, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, İstanbul-Wien: Simgür Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, Ankara 2011: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul 1935: TDAK.
- Wehr, H. (1958), *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, Harrassowitz Verlag.